

Смоляк Ю.Є.

молодший науковий співробітник,

Скалатський замковий відділ

Національного Заповідника «Замки Тернопілля»

ПАМ'ЯТКА ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ У М. СКАЛАТ

Одним із об'єктів оборонної системи Поділля періоду пізнього середньовіччя був Скалатський замок. Він є чи не найяскравішою пам'яткою архітектури національного значення, окрасою міста, а колись важливою оборонною спорудою від нападів чужинців.

Джерела подають різний час заснування замку. За Іполитом Ступницьким його спорудили ще в XVI ст. Інші вважають, що замок виник після заснування міста 1600 р. і належав Сененським. Але більшість дослідників схиляються до думки, що зведено твердиню галицьким мечником Кшиштофом Віхровським в 1630 році на правій притоці Збруча – річці Гнилій для захисту південно – східних рубежів Речі Посполитої. Згодом, як посаг доньки Віхровського Вероніки, замок перейшов у власність до Фірлеїв. У XVIII ст. замок відбудувала з руїн нова власниця – графиня Марія Водзіцьких Сципіон. Замок побудований за канонами «італійсько-голандської» школи у формі неправильного чотирикутника, по кутах якого розміщувались п'ятикутні вежі (пунтони). Найдовша північна стіна мала довжину 92 метри, південна і західна – по 72, а східна – майже 63 метри. Цей оборонний комплекс мав добре продуману систему допоміжних фортифікацій із використанням природних факторів: багна, трясовини. Можливо, була й суцільна вода із загатою. Принаймні, про тутешній ставок, яким володів костел, є письмові згадки від 1728 року, коли місцеві жителі, мабуть, на протидію католицькій експансії, розкопали греблю.

Кожна вежа замку мала свою назву. Назву башти отримали відповідно до свого розташування, тобто західна оборонна башта, східна, північна і південна оборонні башти. П'ятикутні вежі всі чотиририбусні, з амбразурами і бійницями. Третій ярус має машикулі. Бійниці четвертого ярусу мають форму замка. Дах високий наметовий, під черепицею. З північного сходу до замку веде в'їздова брама XVIII ст. З двома бічними хвіртками, колись оздоблена кам'яною скульптурою лицаря з овальним чотириділним щитом і кам'яними таблицями з історією замку. На щиті були герби

власників замку Сципiон, Лелiва, Равич, Єлiта. Замок зазнав значних руйнувань пiд час Хмельниччини в 1648, 1649 й 1651 роки, ще раз його зруйнувало турецько-татарське вiйсько 1672 р. Щоразу пiсля ворожих нападiв замок ремонтували. Серед мурiв iз сiдного боку стояв мурований житловий дiм. У ХІХ ст. сини Розенштока збудували на його мiсцi гарний просторий палац. Навпроти нього при захiдному мурi збереглися давнi офiцини. Перед Першою свiтовою вiйною на подвiр'ї був гарний сад. Поза тим, пiд самим замком збудували кiлькаповерховий адмiнiстративний дiм, де з ХІХ ст. мiстилися урядовi установи: староство, повiтовий суд та iн. [Див.: Дод. Е.]. Бурхливі подiї Першої та Другої свiтових воєн вiдiграли фатальну роль в iсторiї замку. Зруйнована пiд час бомбардування колись непорушна фортеця викликала жаль i співчуття. В повоєнний перiод проводилися роботи по його частковiй реставрацiї, але в загальному вони негативно позначилися на технiчному станi стiн. Пiзніше, коли мiсцева i обласна влада втратила до занедбаної iсторичної пам'ятки всякий iнтерес, тут розмістилась автоколони. Руїни колись розкiшного палацу, якi перетворилися на вкритий дерном пагорб, використовувалися для запускання машин. Певний час вежi замку служили складами побутової хiмiї. Давнi мури були також свiдками веселих забав скалатської молодi. В центрі ще дотепер збереглися залишки танцювального майданчика.

Скалатський замок дає можливість вiдвiдувачам вiдчути дух давно минулого грiзного й героїчного часу.

Нове життя розпочалося з 2004 року, вiдколи Скалатський замок увiйшов до складу Нацiонального заповiдника «Замки Тернопiлля». Перед вклученням до об'єктiв заповiдника замок являв собою чотири частково збереженi п'ятикутнi кам'янi вежi та залишки оборонних стiн мiж ними, якi окреслювали квадратне в планi замкове подвiр'я. У 2004 році було затверджено «Проект зон охорони та меж iсторичного ареалу у м. Скалаті Пiдволочиського району Тернопiльської облaсти».

Сьогодні тут здiйснено комплекс протиаварійних, вiдновлювальних робiт. Вежi, укрiпленi i перекритi, пристосовано пiд розміщення музейної експозицiї. Розроблено концепцiю реставрацiї i використання замку, в рамках якої передбачене наукове археологiчне обстеження його територiї.

В 2007–2008 роках Дочiрнє пiдприємство «АОСУ Подiльська археологiя» Інституту археологiї Нацiональної Академiї Наук (далі – НАН) України на замовлення Нацiонального заповiдника «Замки Тернопiлля» проводилися археологiчнi дослiдження замку.

Археологічні розкопки 2008 року стали логічним продовженням досліджень попереднього року, які дали цікаві результати. Зокрема, вдалось з'ясувати, що мурований замок стоїть на земляних валах більш ранньої оборонної споруди. Попередня фортеця, на основі якої потім зводили існуючі споруди, залишила після себе цікавий фундамент не прямокутної, а округлої форми.

За результатами археологічних розкопок Інституту археології НАН України, територію цього пагорбу серед боліт заселяли дуже давно. Про це свідчать знайдені фрагменти мідного посуду, керамічні вироби XIII–IX ст. до н. е. Досить багато цікавого матеріалу є про палац, побудований на фундаментах житлових приміщень XIII ст., – рештки плитки підлоги, кахлю.

На сьогоднішній день є розроблена «Концепція реставрації і пристосування замку XVII ст. в м. Скалаті Тернопільської області». Планується відреставрувати пам'ятку по мірі можливості близькою до її первісного вигляду.

Скалатський замок – пам'ятка оборонної архітектури є яскравим прикладом регулярних баштових замків Поділля XVII ст. Розташований на живописному ландшафті, бере активну участь у формуванні архітектурного силуету населеного пункту.

Список використаних джерел:

1. Строчень Б. С. Археологічні дослідження Скалатського замку у 2008 році // Археологія і давня історія України. / Б. С. Строчень. – Вип. 2: Археологія Правобережної України. – 2010. – 261 с.
2. Феськів. М. Таємниці Скалатського замку [Текст] / М. Феськів // Вільне життя. – 2010. – 5 березня. – С. 8.
3. Смерчинська М. Кам'яна твердиня півтисячолітнього Скалата / М. Смерчинська // Вільне життя. – 2011. – 23 листопада. – № 92-93. – С. 9.
4. Скалат: історичний нарис / Видання Національного заповідника «Замки Тернопілля». – 2010.
5. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України / О. Мацюк. – Львів: «Центр Європи», 2005. – 200 с.